

GENDEROVÁ SEGREGACE TRHU PRÁCE V KONTEXTU SEGREGACE VZDĚLANOSTNÍ: MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ¹/ MARIE VALENTOVÁ, IVA ŠMÍDOVÁ A TOMÁŠ KATRŇÁK²

Předmětem následující analýzy je oblast společenské dělby práce mezi muži a ženami, na niž nahlížíme jako na jeden ze tří aspektů genderové struktury společnosti (viz Harding 1986).³ Způsobů, jak přistupovat k analýzám genderované dělby práce, je řada, naše analýza se omezuje na zpracování statistických reprezentací kategorií „ženy“ a „muži“ v dostupných datových souborech. Jsme si vědomi redukce genderu na duální pohlavní kategorii (West a Zimmermann 1991), to však podle našeho názoru nutně neimplikuje ontické pojetí genderu⁴ (Šmausová 2002) a v dostatečné míře to umožňuje vnést relevantní interpretace a nové podněty pro posouzení národní genderové segregace trhu práce a vzdělávacího systému, nahlížené v evropském kontextu.

V průběhu posledních dekád participace žen na trhu práce průběžně vzrůstala a prognózy nasvědčují tomu, že tento trend bude dále pokračovat. Počet žen zapojených do placené práce na pracovním trhu se tak postupně přibližuje počtu mužů. Zde je ale důležité se tázat, do kterých oblastí trhu práce ženy vstoupily a vstupují, do jaké míry je zastoupení mužů a žen v jednotlivých povoláních rovnoměrné, existují-li typicky ženské a typicky mužské domény trhu práce nebo zastávají-li muži a ženy pozice na všech úrovních zaměstnanecké hierarchie.

Ukazatele, k nimž patří míra zaměstnanosti nebo míra participace na trhu práce, poskytují informace o možnosti vstupu občanů na pracovní trh, ale nevypovídají o struktuře a kvalitě jejich zapojení. Proto je třeba využít jiných ukazatelů, například míry genderové segregace. Znalost toho, zda a jak dochází na trhu práce k určitému genderově podmíněnému strukturování a jak tento proces segregace souvisí se vzdělanostní segregací, může pomoci minimalizovat možné nežádoucí dopady genderového znevýhodnění. Tedy prolomit kruh, který popisuje například Reskin (1993). Ta argumentuje, že čím typičtěji ženské povolání ženy zastávají, tím mají v porovnání s muži nižší příjem a zároveň menší možnost kariérního růstu, nižší sociální status, méně příležitostí stát se vedoucí pracovnící a rozhodovat atd.

Odborná literatura uvádí dva základní druhy genderové segregace trhu práce: horizontální a vertikální. Horizontální segregaci můžeme definovat jako vysokou koncentraci mužů nebo žen v určitém sektoru trhu práce nebo v určitých povoláních. Za silně horizontálně segregovaný lze tedy považovat takový trh, kde existuje mnoho velmi jasně separovaných, tzv. typicky ženských a typicky mužských povolání nebo sektorů (Reskin 1993). Vertikální segregace může být popsána jako disproporční zastoupení žen nebo mužů na různých příčkách zaměstnanecké hierarchie, například ve vedoucích pozicích, ve středním managementu, v pozicích vyžadujících určitou míru odpovědnosti a vyznačujících

se možnostmi definovat práci podřízených atd. Ve většině evropských zemí se ženy nacházejí na spodních příčkách zaměstnaneckého žebříčku a méně často než muži zastávají pozice vedoucích (Coré 1999).

Při práci s konceptem genderové segregace v oblasti povolání, který je hlavním tématem této studie, si musíme být vědomi toho, že všechny dosud existující a empiricky používané kategorizace povolání nesledují pouze striktně horizontální rovinu segregace. Implicitně vypovídají také o segregaci vertikální. Vezmeme-li například následující tři kategorie: manažer/ka, učitel/ka a dělník/ice ve výrobě, je zřejmé, že nereprezentují pouze různá typově odlišitelná povolání, ale že v sobě zahrnují i určitou hierarchii. Tyto tři typy mají nejen horizontální („nominální“), ale také vertikální („ordinální“) výpovědní hodnotu. Teoretické zařazení genderové segregace ve vztahu k povolání do horizontálního typu segregace tak zůstává do značné míry nepřesné.

Cílem našeho článku proto je: 1. provést mezinárodní srovnání genderové segregace povolání (occupational gender segregation); 2. prozkoumat vztah mezi genderovou segregací povolání a horizontální a vertikální vzdělanostní genderovou segregací. Srovnávat budeme 18 evropských zemí, pro které byla k dispozici data z Evropského sociálního výzkumu (European Social Survey – ESS) z roku 2004.

Teoretické uchopení a dosavadní výzkum genderové segregace trhu práce

Genderová segregace povolání

Genderová segregace povolání odkazuje k silné nadreprezentovanosti žen a mužů v určitých zaměstnaneckých kategoriích, což vede ke vzniku relativně separovaných segmentů trhu práce – ženského a mužského. Odborná literatura uvádí mnoho faktorů, které se na vzniku a udržování genderové segregace trhu práce podílejí: poptávka a nabídka na trhu práce, nastavení sociálního státu, vyspělost ekonomiky, rozvoj sektoru služeb atd. V této studii se zaměříme zejména na zkoumání vlivu lidského kapitálu, konkrétně stupně a oboru vzdělání, na tento typ segregace. Teorie lidského kapitálu naznačují, že čím více dovedností a zkušeností jedinec získá prostřednictvím vzdělávacího systému nebo účasti na trhu práce, tím úspěšnější tato účast – a také výše jeho výdělku – jsou (Chiplin, Sloane 1976; Charles 1992; Charles 2002; Hakim 2002). Zvyšující se kvalifikace žen by proto měla přispívat k genderové rovnosti na trhu práce; čili se zvyšující se úroveň vzdělání by se měla snižovat genderová segregace povolání. Existující empirické studie však tento přímý vztah nepotvrzují. Navzdory dramatickému nárůstu vzdělanostní úrovně žen v průběhu posledních

dekád se genderová segregace povolání nijak dramaticky nemění. Jedno z možných vysvětlení představuje skutečnost, že ženy a muži volí, respektive jsou směřováni k tomu, aby volili odlišné obory vzdělání, tedy jinými slovy přispívají k genderové segregaci ve sféře vzdělávání. Muži jsou nadreprezentováni v jiných studijních oborech než ženy, to však může do značné míry předurčit celou jejich následující profesní kariéru. Charles (1992) zdůrazňuje, že v moderních byrokratizovaných společnostech orientovaných na produktivitu a efektivitu je kvalifikace a typ dovedností rozhodující pro zařazení na trhu práce. Existují-li rozdíly mezi muži a ženami v dovednostech a druhu kvalifikace, které získávají, projeví se to také v jejich pozici na pracovním trhu. Reprodukce genderově dělených dovedností vede k segregaci. Empirické studie potvrzují, že ženy jsou nadreprezentovány ve sféře služeb, především služeb veřejných – v úřednických povoláních a v obchodě (Charles 1992; Coré 1999; Bettio 2002; Esping-Andersen 2002). Naopak muži jsou nadreprezentováni v manažerských a technických povoláních (Charles 1992).

Coré (1999) uvádí, že v členských zemích Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj vykazuje nadpoloviční většina sledovaných zaměstnaneckých kategorií výraznou dominanci mužů nebo žen (tvoří je z 80 % ženy nebo z 80 % muži). Analýzy časových řad a trendů ukázaly, že genderová segregace týkající se zaměstnaneckých kategorií zůstává v průběhu času poměrně stabilní a ve většině zemí se nijak dramaticky nesnižuje (Bettio 2002). Tato skutečnost platí i pro země, které se pokusily intervenovat a genderovou segregaci v zaměstnání afirmativními akcemi snížit. Tedy i tam, kde ženy hojně participují na trhu práce, nebo kde se uskutečnila cílená kampaň propagující demokratické a nediskriminující školství (Bradley 2000). V dnešní době tráví mladé ženy ve vzdělávacím systému více let než muži a dosahují vysokoškolského vzdělání ve stejném, neli hojnějším počtu.⁵ Pokud se však většina žen již od dětství vzdělává v tradičně „feminizovaných“ oborech, které ženy připravují pro účast na trhu práce v povoláních, jež neumožňují snadný a rychlý kariérní postup a jež charakterizují nižší odměny, pak není překvapivé, že ženy vydělávají v průměru méně než muži, mají pomalejší kariérní postup a méně často tak dosahují na vedoucí a řídicí pozice.⁶

Vzdělání a genderová segregace trhu práce

Shora uvedené skutečnosti týkající se stupně dosaženého vzdělání tedy evokují otázku, zda to není spíše obor vzdělání než jeho výše, co determinuje pozdější profesní kariéru jedince. Podíváme-li se podrobněji na studijní obory, které si studující vybírají na úrovni univerzitního studia, zjistíme, že volby chlapců a dívek se výrazně liší. Podle Esping-Andersena (2002) ženy dominují v oborech, jako jsou zdravotnictví a sociální práce (84 %) a humanitní vědy (69 %), přičemž na technických fakultách jsou zastoupeny pouze z 15 %. Muži naopak převládají v technických oborech, jako jsou přírodní vědy, technika nebo výpočetní technika.

Pro naši studii jsou zvláště inspirativní práce autorek Bradley, Charles a Hakim. Bradley (2000) srovnává genderovou segregaci podle oboru vysokoškolského vzdělání v různých zemích a dochází k závěrům, že horizontální genderová segregace vzdělávání se v průběhu času výrazně nemění a že obecně největší genderová segregace existuje ve skandinávských zemích, které výrazně podporují rovnost šancí. Bradley uvádí, že velké rozdíly v paritním zastoupení žen v oborech vysokoškolského vzdělání existují i v zemích, kde jsou ženy na univerzitách zastoupeny v hojném počtu, často převyšujícím počet mužů, a konstatuje, že genderová horizontální segregace vzdělávání má tendenci setrvat mnohem déle než segregace vertikální.

Tento stav má jasné konsekvence pro uplatnění žen na trhu práce. Charles (2002) jmenuje jako jeho hlavní příčiny kulturně zakořeněné genderové vzorce a strukturální bariéry. Ty způsobují, že při výběru své studijní orientace ženy anticipují obtížnější přístup do určitých pozic a do určitých pracovních prostředí, a proto volí obory, které jsou pro jejich pozdější kariéru snazší a akceptovatelnější. S tím souvisí také argumenty Hakim (2002), která zdůrazňuje, že ženy ve svém zaměstnání kladou větší důraz na vztahy a atmosféru na pracovišti než muži. Z toho lze vyvodit, že si vybírají obory, které jim později umožní najít práci odpovídající jejich představám a preferencím.

Obor vzdělání tedy silně ovlivňuje pozdější postavení na trhu práce. Pokud se většina žen a mužů od dětství vzdělává v genderově typických oborech, je pravděpodobné, že skončí v typicky ženském či mužském zaměstnání, která znamenají pro ženy mimo jiné charakteristické nižší odměny. Kruh genderové segregace (segregace vzdělávání, segregace trhu práce a segregace v příjmech) se tak uzavírá, přičemž na samém jeho počátku stojí rozhodnutí týkající se zaměření studia. Ačkoli mnoho autorů a autorek toto úzké propojení horizontální segregace vzdělávání a trhu práce připouští, nikdo z nich se analýze jejich vztahu systematicky nevěnuje a své předpoklady empiricky nedokládá na datech, která by pokrývala celou populaci dospělých jedinců aktivních na trhu práce. Nám známé studie pracující s problematikou horizontální segregace vzdělávání limitují své analýzy pouze na subpopulaci vysokoškoláků, zatímco genderovou segmentaci studijních oborů na nižších úrovních vzdělávání nechávají bez povšimnutí. Náš článek tak poskytuje první informace o horizontální segregaci vzdělávání pro respondenty všech vzdělanostních stupňů.⁷ To nám umožňuje propojit informace o genderové segregaci vzdělávání s informacemi o segregaci povolání a zaplnit tak alespoň zčásti mezeru na mapě empirických analýz této oblasti.

Empirická část

V analytické části provedeme srovnání evropských zemí z hlediska genderové segregace povolání a vertikální a horizontální segregace vzdělávání. K tomu jsme použili následující kategorizace povolání a stupňů a oborů vzdělání.

Pro identifikaci zaměstnanecké pozice jsme použili kompletní Goldthorpeho třídní schéma, které obsahuje

11 tříd. Toto schéma v sobě kombinuje jak vertikální, tak horizontální aspekt. Jedním třídícím kritériem je pozice – zaměstnavatel, zaměstnanec a osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ), dále je to počet zaměstnanců/velikost podniku a podíl na vedení; zaměstnance dále odlišuje typ pracovní smlouvy nebo sektor výkonu profese, OSVČ třídí také sektor/obor podnikání nebo vlastnictví. Pro identifikaci vzdělanostní úrovně (vertikální dimenze dosaženého vzdělání) jsme použili sedmistupňovou škálu ISCED97.⁸ Z této škály jsme vytvořili čtyřstupňovou škálu sloučením kategorií 0) a 1), kategorií 3) a 4) a kategorií 5) a 6). V další analýze jsme tedy pracovali se vzdělanostními stupni: *základní vzdělání*, *vyučen/vyučena*, *středoškolské vzdělání* a *vysokoškolské vzdělání*. Jako indikátor studijního zaměření jsme využili otázku Evropského sociálního výzkumu (ESS) na obor nebo předmět nejvýše dosaženého vzdělání respondentů.⁹ Respondenti a respondentky mohli/y volit jednu ze čtrnácti kategorií reprezentujících celé spektrum možných studijních oblastí: obecné (nespecializované) zaměření, humanitní obory, technické a inženýrské obory, zemědělství a lesnictví, výuka a vzdělávání, exaktní vědy a matematika, medicína a zdravotnické služby, ekonomika a obchod, sociální studia, právo a právní služby, pečovatelské služby, veřejný pořádek a bezpečnost, transport a telekomunikace.

Hlavní hypotéza, kterou v této studii testujeme, zní: vzhledem k uvedeným teoretickým a empirickým argumentům předpokládáme, že země s vysokou mírou horizontální genderové segregace vzdělávání budou vykazovat vysokou úroveň genderové horizontální segregace trhu práce. Zvolený datový soubor z Evropského sociálního výzkumu (ESS)¹⁰ obsahuje informace o typu vzdělání. Tato skutečnost je podstatná, protože mnohé mezinárodní výzkumy se zaměřují pouze na indikaci nejvyššího dosaženého vzdělání a informace o typu (zaměření) vzdělání chybí. Chceme-li tedy porovnávat genderovou segregaci povolání v různých zemích v kontextu horizontální vzdělanostní segregace, ESS se jeví jako ideální datový zdroj.

Míry genderové segregace

Procentuální zastoupení ekonomicky aktivní populace v třídních pozicích podle pohlaví je poznamenáno typem zaměstnanecké struktury a na podíly mužů a žen v jednotlivých vzdělanostních stupních má vliv vzdělanostní struktura. Proto budeme naše data analyzovat pomocí indexu genderové segregace, který navrhli Maria Charles a David Grusky (Charles, Grusky 1995). Tento index umožňuje identifikovat „čistý“ poměr mužů a žen v jednotlivých třídách zaměstnání, vzdělanostních stupních nebo oborech vzdělání.

Index genderové segregace je založen na identifikaci skóre genderové segregace: jednak celkového (za stát), jednak specifického (pro každou zaměstnaneckou nebo vzdělanostní kategorii v dané zemi zvlášť). Toto skóre ukazuje velikost relativní segregace podle pohlaví a označuje se jako poměrový index (*ratio index* – R). Na rozdíl od procentuálního za-

stoupení mužů a žen v jednotlivých zaměstnaneckých nebo vzdělanostních kategoriích není tento index ovlivněn rozdíly v zaměstnaneckých a vzdělanostních strukturách v jednotlivých zemích. Index se vypočítá jako:

$$R = 1 / I \sum_{i=1}^I \{ \ln(F_i / M_i) - [1 / I \sum_{i=1}^I \ln(F_i / M_i)] \}$$

kde F_i je počet žen v dané zaměstnanecké pozici, vzdělanostním stupni nebo oboru vzdělání i , M_i je adekvátní počet mužů a I je počet zaměstnaneckých nebo vzdělanostních kategorií.

Hodnota R je pak součtem specifických odchylek pro jednotlivé třídní nebo vzdělanostní pozice od proporcionálního (stejného) rozdělení mužů a žen v průměru sociální třídy nebo vzdělanostní kategorie. Násobek, který ukazuje, do jaké míry se ženy v dané zemi odlišují od průměrné rovné distribuce obou pohlaví na trhu práce nebo ve vzdělanostní struktuře, pak indikuje $\exp(R)$. V situaci, kdy na trhu práce nebo ve vzdělanostní struktuře nenajdeme žádnou genderovou segregaci, $R = 0$ a $\exp(R) = 1$. V situaci, kdy existuje naprostá genderová segregace, R nelze identifikovat, protože $M_i = 0$ ve všech typicky ženských povoláních, vzdělanostních stupních nebo oborech vzdělání (Charles, Grusky 1995; Charles 1992).

Při práci s uvedeným indexem je třeba vzít v úvahu to, že je senzitivní na množství kategorií, které vstupují do analýzy. Vytvoříme-li příliš obsáhlé kategorie, které sdružují velké množství povolání nebo vzdělanostních skupin, je index poměrně hrubým nástrojem k odhalení genderové segregace. Obecně platí, že čím hrubší kategorizace, tím nepřesnější údaje o genderové segregaci.

Index genderové segregace trhu práce a vzdělávání

První sloupec tabulky 1 ukazuje index poměru segregace (R) na trzích práce v 18 zkoumaných evropských zemích. Interpretace je pro nás zajímavější podívat se na druhý sloupec, označený jako $\exp(R)$. Ten ukazuje, kolikrát jsou muži nebo ženy v dané zemi nadreprezentováni/y v průměru všech povolání (dáme-li dohromady všechny zkoumané zaměstnanecké kategorie). Například v Irsku jsou muži nebo ženy nadreprezentováni/y 2,72krát, ve Slovinsku 1,40krát. Můžeme pak konstatovat, že genderová segregace trhu práce je v Irsku o 94 % (neboli 1,94krát) vyšší než ve Slovinsku (vypočítáno jako $2,72/1,40 = 1,94$). Česká republika se nachází mezi zeměmi s nižší genderovou segregací povolání.

Dalších 11 sloupců tabulky 1 ukazuje velikost indexu měřícího poměr genderové segregace jednotlivých třídních pozic podle zvolené Goldthorpeovy škály (jedná se o specifické R_i). Tento údaj je vypočítán jako rozdíl mezi poměrem žen a mužů v dané i -té třídní kategorii a odpovídajícím průměrným poměrem ze všech třídních pozic. Vypočítá se jako:

$$R_i = \ln(F_i / M_i) - [1 / I \sum_{i=1}^I \ln(F_i / M_i)]$$

Tabulka 1: Poměrový index zaměstnanecké genderové segregace v jednotlivých evropských zemích.

Země	Poměrový index		Poměrový index pro jednotlivé třídní kategorie										
	R	exp R	I	II	IIIa	IIIb	Iva	IVb	V	VI	VIIa	VIIb	IVc
Irsko	1,00	2,72	-0,68	0,00	1,64	0,87	-0,75	1,49	-0,89	-0,56	0,15	-0,98	-0,40
Nizozemí	0,96	2,61	-0,53	0,45	1,10	1,51	-0,18	0,38	-1,65	-0,44	0,23	-0,17	-0,91
Norsko	0,94	2,55	-0,88	-0,11	1,36	1,95	0,17	0,13	-1,76	-0,73	0,49	-0,03	-0,56
Ukrajina	0,93	2,53	-0,77	0,23	0,85	1,31	0,62	0,25	-1,45	-0,79	0,06	0,60	-0,78
Švédsko	0,91	2,48	-0,98	0,32	1,56	1,34	-0,35	0,77	-1,83	-1,01	0,12	0,01	0,08
Finsko	0,87	2,39	-0,65	0,28	1,69	1,81	-0,81	0,84	-0,84	-0,79	-0,06	-0,94	-0,67
Dánsko	0,85	2,35	0,07	0,39	0,90	1,22	-0,14	0,57	-1,31	-0,52	0,21	-0,36	-1,43
Británie	0,83	2,29	-0,75	0,56	1,83	2,22	-1,29	-0,32	-1,44	-1,03	0,07	0,07	0,02
Polsko	0,80	2,22	-0,29	0,33	1,66	1,63	-0,24	0,83	-0,73	-0,42	-0,23	-2,06	-0,75
Rakousko	0,77	2,15	-0,59	-0,12	1,22	0,88	-0,53	0,17	-1,86	-0,32	0,17	0,77	0,09
Německo	0,76	2,14	-0,25	0,93	1,96	1,88	0,06	0,61	-0,96	-0,86	-0,02	-1,15	-2,36
Švýcarsko	0,74	2,10	-0,45	0,94	1,29	1,60	-0,50	0,60	-1,15	-0,3	0,71	-1,4	-1,62
Česká rep.	0,70	2,02	-0,19	0,21	1,64	1,71	-0,46	0,96	-1,59	-0,77	0,41	-0,12	-2,26
Belgie	0,69	1,99	-0,47	0,37	1,54	1,68	-0,58	0,60	-2,06	-0,90	-0,33	0,1	0,14
Estonsko	0,65	1,91	-0,23	0,11	0,56	0,91	-0,85	0,74	-1,31	-0,10	0,23	0,83	-0,90
Portugalsko	0,62	1,85	-0,31	0,26	1,50	2,15	0,25	0,58	-1,56	-1,10	0,07	-0,64	-1,54
Řecko	0,61	1,84	0,18	0,18	0,09	0,30	-0,78	-0,55	-0,50	0,41	0,58	0,09	-0,02
Slovensko	0,60	1,82	-0,31	0,00	1,47	1,43	-0,6	0,10	-1,35	-0,39	-0,31	0,26	-0,37
Slovinsko	0,33	1,40	-0,19	0,50	2,17	1,95	-0,46	-0,10	-1,51	-0,40	-0,26	0,62	-2,07
Průměr	0,77	2,18	-0,44	0,31	1,37	1,49	-0,39	0,46	-1,36	-0,58	0,12	-0,24	-0,86

Zdroj: ESS 2004.

Hodnoty v tabulce jsou sestupně uspořádány podle hodnoty průměrového indexu od zemí s nejvyšším indexem, tedy nejvyšší mírou genderové segregace na trhu práce po země s nejnižší mírou.

Čím vyšší hodnota průměrového indexu, tím vyšší míra genderové segregace. Záporná hodnota představuje nadreprezentaci mužů.

I Vysokoškolsky vzdělání/é odborníci/ice, vysocí/ké státní úředníci/ice a političtí činitelé/politické činitelky; manažeři/rky velkých průmyslových podniků; velkobouržoazie; **II** Středoškolsky vzdělání/é odborníci/ice, nižší státní úředníci/ice a političtí činitelé/politické činitelky; vzdělání/é technici/čky; manažeři/rky menších průmyslových podniků; nadřízení/é nemanuálně pracujících zaměstnanců; **IIIa** Rutinní nemanuální zaměstnanci/kyně v administrativě a obchodu vyššího stupně; prodáváči/ky; zaměstnanci/kyně ve službách; **IIIb** Rutinní nemanuální zaměstnanci/kyně v obchodě a službách nižšího stupně; **IVa** Drobní vlastníci/ice, umělci/umělkyně atd. se zaměstnanci; **IVb** Drobní vlastníci/ice, umělci/umělkyně bez zaměstnanců; **V** Polokvalifikovaní/é technici/čky, dělníci mistři/dělnické mistrové a předáci/předáčky; **VI** Kvalifikovaní/é manuální pracovníci/ice; **VIIa** Polokvalifikovaní/é nebo nekvalifikovaní/é manuální pracovníci/ice mimo primární sektor; **VIIb** Zemědělci a jiní/é pracovníci/ice v primárním sektoru; **IVc** Farmáři/ky, maloročníci/ice a ostatní samostatně výdělečně činní/é v primárním sektoru.

kde parametry jsou definovány stejně jako v předchozím případě. Parametr v každé třídní pozici může být interpretován jako odchylka dané třídní pozice od rovného zastoupení mužů a žen v této třídní pozici.

Podíváme-li se na průměrná skóre všech analyzovaných zemí (poslední řádek tabulky), můžeme konstatovat, že genderová segregace trhu práce v Evropě existuje. Ženy jsou nadreprezentovány ve třídě II (tedy jako nižší státní úřednice a politické činitelky, vzdělané techničky, manažerky menších průmyslových podniků, nadřízené nemanuálně pracujících zaměstnanců a zaměstnankyně), IIIa (rutinní nemanuální zaměstnankyně v administrativě a obchodu vyššího stupně, prodáváčky, zaměstnankyně ve službách), IIIb (rutinní nemanuální zaměstnankyně v obchodě a službách nižšího stupně), IVb (drobné vlastnice a umělkyně bez zaměstnanců a zaměst-

nankyň) a mírně ve třídě VIIa (polokvalifikované nebo nekvalifikované manuální pracovnice mimo primární sektor). Muži dominují ve třídě I (vysocí státní úředníci, političtí činitelé, manažeři velkých průmyslových podniků, velkobouržoazie), IVa (drobní vlastníci a umělci se zaměstnanci), IVc (farmáři, maloročníci a ostatní samostatně výdělečně činní v privátním sektoru), V (polokvalifikovaní technici, dělníci mistři a předáci), VI (kvalifikovaní manuální pracovníci) a VIIb (zemědělci a jiní pracovníci v primárním sektoru).¹¹ V České republice platí podobný vzorec jako v Evropě.

Od evropských průměrných hodnot se Česká republika výrazněji odlišuje především v kategoriích IVb a IVc – v kategorii „drobní/é vlastníci/ce a umělci/kyně bez zaměstnanců a zaměstnankyně“ jsou v ČR více než v evropském průměru zastoupeny ženy (rozdíl R = 0,5) a muži jsou výrazně

Tabulka 2: Poměrový index vertikální vzdělanostní genderové segregace v jednotlivých evropských zemích.

Země		Poměrový index		Poměrový index pro jednotlivé vzdělanostní kategorie			
		R	exp R	základní	vyučen/a	středoškolské	vysokoškolské
Německo	DE	0,45	1,58	0,60	0,47	0,08	-0,66
Ukrajina	UA	0,31	1,37	0,42	0,35	0,17	0,31
Polsko	PL	0,30	1,35	0,07	-0,48	0,27	0,38
Švýcarsko	CH	0,29	1,34	0,16	0,52	0,06	-0,43
Nizozemí	NL	0,28	1,33	0,34	0,42	0,12	-0,24
Slovensko	SI	0,27	1,31	0,44	-0,43	0,19	0,02
Řecko	GR	0,22	1,25	0,40	-0,09	0,16	-0,23
Irsko	IE	0,22	1,24	-0,18	0,14	0,34	0,22
Slovensko	SK	0,21	1,24	0,23	0,33	-0,15	-0,16
Portugalsko	PT	0,17	1,19	-0,01	0,16	0,21	0,31
Rakousko	AT	0,16	1,18	0,15	0,19	0,04	-0,28
Švédsko	SE	0,16	1,17	0,01	-0,10	-0,25	0,27
Norsko	NO	0,15	1,16	0,35	-0,01	-0,13	-0,10
Česká rep.	CZ	0,15	1,16	0,03	-0,45	-0,03	-0,08
Dánsko	DK	0,14	1,15	-0,13	0,23	-0,09	0,11
Finsko	FI	0,12	1,13	-0,04	0,01	-0,08	0,35
Belgie	BE	0,10	1,11	0,22	-0,03	-0,10	0,06
Estonsko	ES	0,09	1,10	0,10	0,01	-0,25	0,01
Průměr		0,21	1,24	0,17	0,12	0,03	-0,01

Zdroj: ESS 2004.

Hodnoty v tabulce jsou sestupně upořádané podle hodnot průměrového indexu od zemí s nejvyšším indexem, tedy nejvyšší mírou vertikální genderové segregace vzdělávání po země s nejnižší mírou segregace.

Čím vyšší hodnota průměrového indexu, tím vyšší míra genderové segregace.

častěji farmáři, maloročníky a OSVČ v primárním sektoru (rozdíl $R = 1,4$). Dále jsou ženy oproti evropskému průměru častěji zastoupeny ve třídách IIIa (*rutinní nemanuální zaměstnankyně*) a VIIa (*polokvalifikované a nekvalifikované pracovnice mimo primární sektor*), muži naopak převládají ve třídách I (*odborníci, manažeři, vysoce postavení*) a V (*mistři a předáci*) (viz tabulku 1).

Tabulka 2 ukazuje míru genderové vertikální segregace vzdělávání (výše vzdělání) v jednotlivých zkoumaných zemích. Způsob výpočtu je stejný jako u genderové segregace povolání postaven na poměrovém indexu. Do analýzy vstoupily čtyři stupně vzdělání: základní, vyučen/a, středoškolské, vysokoškolské. Z dat je patrné, že podle stupně dosaženého vzdělání jsou nejvíce segregováni muži a ženy v Německu, na Ukrajině, v Polsku, ve Švýcarsku a v Nizozemí. Naopak nejrovnoměrněji jsou muži i ženy zastoupeni na všech stupních vzdělání v Estonsku, Belgii, Finsku, Dánsku a v České republice. Česká republika v tomto srovnání vystupuje jako země, kde je na rozdíl od evropského průměru vyšší podíl mužů s vyučením. V dalších oblastech v podstatě kopírujeme evropský průměr.

Třetí typ segregace, kterému se v této studii věnujeme, představuje horizontální genderová segregace vzdělávání. Tabulka 3 ukazuje, že relativně nejvíce genderově segregovaný systém vzdělání existuje ve Finsku, Švédsku, na Slovensku, v Belgii, na Ukrajině a v Irsku. Naopak nejrovnoměrněji jsou muži a ženy zastoupeny v jednotlivých vzdělávacích oborech v Estonsku, v Rakousku, v Německu a v České republice. Česká republika se tak nachází mezi pěti zeměmi, které se mohou chlubit nejnižší průměrnou segregací mužů a žen v jednotlivých vzdělávacích oborech. Výraznější odchylky od evropského průměru najdeme v České republice v nadreprezentaci mužů v technických a inženýrských oborech (rozdíl $R = 1,88$), a v nadreprezentaci žen v medicínských a zdravotnických službách (1,09) a v pečovatelských službách (1,06). Oproti evropskému průměru se české ženy méně často vzdělávají v oborech, jako je doprava a telekomunikace, a čeští muži naopak v oblastech práva a právních služeb (viz tabulku 3).

Srovnáme-li rozdíly mezi zeměmi v hodnotách horizontální a vertikální genderové segregace vzdělávání, ukazuje se, že je to spíše studijní orientace než stupeň vzdělání, co způsobuje genderové rozdíly. Míra vertikální segregace pod-

Tabulka 3: Poměrový index oborové genderové segregace v jednotlivých evropských zemích.

Poměrový index																
Země	R	exp R	Obecný nebo nespecifikovaný obor	Umění	Humanitní obory	Technické a inženýrské	Zemědělství a lesnictví	Výuka a vzdělání	Exaktní věda, matematika, výpočetní technika	Medicina a zdravotnické služby	Ekonomika a obchod	Sociální vědy a administrativa	Právo a právní služby	Péčovatelské služby	Veřejný pořádek a bezpečnost	Transport a telekomunikace
Finsko	1,10	3,02	0,10	1,22	0,67	-1,73	-0,68	0,67	0,17	1,80	0,67	1,73	0,34	1,34	-3,39	-2,91
Švédsko	1,10	2,99	-0,21	0,59	0,22	-0,17	0,75	1,72	-2,11	-0,40	0,28	0,93	1,36	-1,99	-1,23	1,17
Slovensko	1,09	2,96	-0,31	1,14	1,01	0,50	-0,41	0,86	-2,37	-1,80	0,64	-1,13	0,64	-2,00	-2,51	2,12
Belgie	1,04	2,84	0,74	0,66	0,64	-1,68	-0,97	1,47	-1,17	2,02	0,64	0,86	-0,45	1,30	-0,54	-3,51
Ukrajina	1,02	2,78	-0,74	-0,10	1,56	1,72	-1,13	2,12	-1,13	-0,09	-0,23	-0,74	1,47	-1,27	-0,12	1,01
Irsko	0,99	2,69	0,29	0,60	-1,85	-1,13	1,24	-0,97	1,87	0,23	0,87	0,00	1,08	-1,71	-1,27	0,59
Nizozemí	0,97	2,64	0,03	-2,30	-1,57	1,21	-0,19	1,71	0,42	1,13	0,19	1,84	-1,78	-1,53	-0,03	0,00
Dánsko	0,97	2,63	0,65	0,48	0,51	-2,08	-2,00	1,34	-0,46	2,15	0,24	0,22	0,55	1,45	-1,1	-1,94
Polsko	0,94	2,56	-0,87	1,31	-0,54	2,58	0,7	0,39	0,04	0,67	-1,11	-2,90	1,27	0,63	-2,12	-0,72
Norsko	0,93	2,53	-2,27	-1,60	0,76	-0,95	2,48	0,15	0,84	0,00	2,01	-1,19	-1,39	0,19	0,71	-1,87
Slovinsko	0,89	2,44	-0,10	2,36	0,61	0,66	-0,05	1,58	-3,93	-1,65	0,21	1,29	0,12	-2,08	-0,06	1,91
Řecko	0,88	2,41	0,73	0,36	0,83	-2,41	-0,45	1,53	-0,19	1,44	0,45	1,05	0,19	2,53	-4,81	-1,25
Švýcarsko	0,87	2,40	0,68	-0,10	1,97	-0,91	0,47	0,97	0,11	1,44	0,67	0,88	0,05	0,3	-4,07	-2,47
Portugalsko	0,83	2,29	0,87	-0,10	2,05	1,35	0,59	0,13	0,71	-2,49	-2,04	1,90	0,67	-1,14	-3,18	1,09
Česká rep.	0,77	2,16	0,08	-0,10	0,78	-1,30	-0,49	1,17	-0,44	1,67	0,82	0,33	-0,60	1,03	-1,61	-1,33
Rakousko	0,75	2,12	0,57	0,24	0,63	-2,18	-0,32	0,73	-0,06	1,47	0,65	0,77	-0,61	0,93	-0,69	-2,13
Německo	0,74	2,09	0,43	0,48	-0,03	-1,77	-0,09	1,06	-1,03	1,49	0,55	0,54	-0,30	1,07	-1,25	-1,14
Estonsko	0,59	1,80	0,17	0,99	0,20	-2,14	-0,66	0,6	-0,48	1,33	0,40	0,50	0,30	0,33	-0,19	-1,33
Průměr	0,91	2,52	0,05	0,34	0,47	-0,58	-0,07	0,96	-0,51	0,58	0,33	0,38	0,16	-0,03	-1,53	-0,71

Zdroj: ESS 2004.

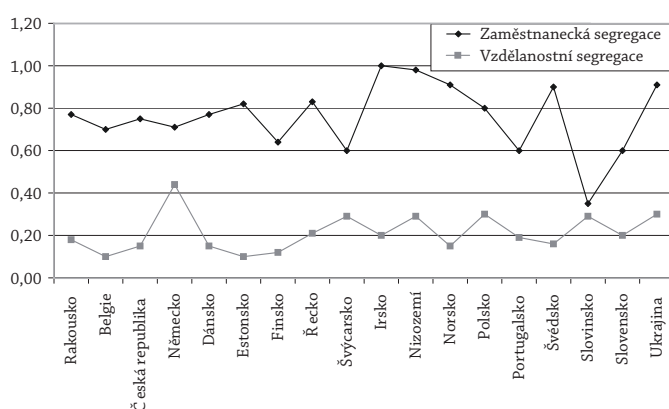
Hodnoty v tabulce jsou sestupně upřádané podle hodnot průměrového indexu od zemí s nejvyšším indexem, tedy nejvyšší mírou horizontální genderové segregace vzdělávání po země s nejnižší mírou. Čím vyšší hodnota průměrového indexu, tím vyšší míra genderové segregace.

le vzdělání dosahuje mezi zemí s nejvyšší a nejnižší hodnotou indexu rozdíl 44 %. To znamená, že Německo má o 44 % vyšší míru vertikální vzdělanostní genderové segregace než Estonsko. Oproti tomu rozdíl mezi zemí s nejnižším a nejvyšším indexem horizontální segregace činí 68 %, což znamená, že ve Finsku je míra genderové segregace podle oboru vzdělání o 68 % vyšší než v Estonsku.

Vztah mezi genderovou segregací povolání a genderovou segregací vzdělávání

Pro srovnání genderové segregace povolání a vzdělávání použijeme deskriptivní srovnání hodnot poměrového indexu (R) ve zkoumaných zemích. Graf 1 srovnává zaměstnanec-kou a vertikální vzdělanostní genderovou segregaci v analyzovaných zemích. Vidíme, že ve všech zemích dosahuje zaměstnanec-ká genderová segregace vyšších hodnot než genderová segregace týkající se stupně dosaženého vzdělání. Hodnoty za Českou republiku se nacházejí velmi blízko hodnot Finska, Belgie, Rakouska a Dánska, tedy zemí s velmi nízkou mírou segregace výše dosaženého vzdělání a s průměrnou mírou segregace povolání.

Graf 1: Komparace zaměstnanec-ké a vertikální vzdělanostní segregace v jednotlivých zemích EU.

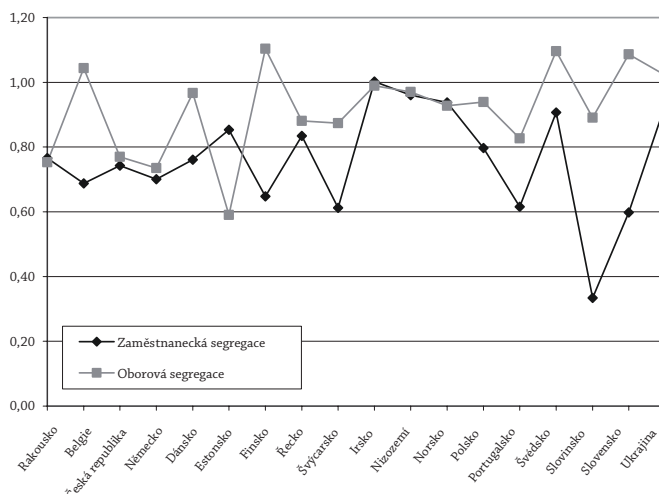

Zdroj: ESS 2004.

Graf reprezentuje hodnoty průměrového indexu R z tabulek 1 a 2

Graf 2 srovnává míru genderové segregace povolání a míru segregace týkající se oboru dosaženého vzdělání. Porovnáme-li grafy 1 a 2, je zřejmé, že rozdíl mezi mírou horizontální genderové segregace vzdělávání a mírou segregace zaměstnání není ve většině zemí dramatický. Výjimkami jsou pouze Finsko (kde je oborová vzdělanostní segregace relativně vysoká, přičemž míra zaměstnanec-ké segregace patří k nejnižším v Evropě), Estonsko (kde je oborová segregace extrémně nízká, přičemž zaměstnanostní segregace se drží na evropském průměru) a Slovinsko (kde je oborová segregace v evropském kontextu průměrná, ale segregace mužů a žen v zaměstnání je nejnižší v Evropě). Česká republika patří mezi země, kde je míra obou typů segregace téměř identická a v porovnání s ostatními zkoumanými zeměmi dosahuje relativně nízkých hodnot; ocitá se tak blízko Rakouska, Německa, Řecka a do jisté míry i Portugalska.

Graf 2: Komparace zaměstnanec-ké a oborové segregace v jednotlivých zemích EU.

Zdroj: ESS 2004.

Hodnoty v grafu reprezentují hodnoty poměrového indexu R z tabulek 1 a 3

Zbývá zodpovědět, jak statisticky ověřit vztah genderové segregace povolání a vertikální a horizontální genderové segregace vzdělávání; tj. zjistit, zda má na segregaci v povolání větší vliv míra horizontální segregace, nebo míra vertikální segregace. Přeloženo do jazyka statistiky, ptáme se, jaká míra variance segregace trhu práce je vysvětlena horizontální a vertikální segregací vzdělávacího systému.

Pro zodpovězení této otázky využijeme jednoduchého lineárního regresního modelu inspirovaného analýzou, kterou využila Bettio (2002) pro vysvětlení vztahu mezi mírou zaměstnanosti a mírou segregace měřenou poměrovým indexem ve vybraných zemích EU. Závislou proměnnou v našem modelu představuje míra genderové segregace povolání a první nezávislou proměnnou bude míra horizontální segregace vzdělávání. Pokud zahrneme do našeho modelu všechny zkoumané země, zjistíme, že horizontální segregace vzdělávání vysvětluje segregaci zaměstnanec-kou z 10 %. Rozhodneme-li se zjistit, jak se vztah mezi těmito dvěma proměnnými změní, kontrolujeme-li je pro vertikální segregaci, vidíme, že míra vysvětlené variance se nijak výrazně nezvýší. To znamená, že míra vertikální segregace vzdělávání výrazně nezvýší míru vysvětlené variance naší nezávislé proměnné. Musíme ale brát v potaz, že vliv nezávislých proměnných není potvrzen na statisticky významné rovině, to znamená, že výsledky nelze zobecnit. Přesto tato analýza, překračující rovinu deskripce, ukazuje směr, kterým by se mohl vydat další výzkum vztahu genderové segregace trhu práce a ve vzdělávání.

Závěry

Naše analýza hledala souvislosti mezi genderovou segregací povolání a vzdělávání, a to jak v segregaci podle výše vzdělání (vertikální forma), tak podle oboru vzdělání (horizontální forma). V dosud dostupných mezinárodně srovnatelných datových zdrojích chyběly údaje o oboru nejvýše dosaženého vzdělání respondentů, které by analýzy hori-

zontální vzdělanostní segregace umožnily. Výzkum ESS z roku 2004 již ale poskytuje nezbytná data pro testování hypotéz o tom, jak je genderová segregace povolání propojena s horizontální a vertikální segregací vzdělanostní. Význam v rámci akademické debaty týkající se procesů genderové segregace má i to, že zmíněný výzkum zahrnuje také nové, postsocialistické členy Evropské unie (Hakim 1992; Chang 2000; Sirovátka 2004).¹²

Jedním ze zjištění vyplývajících z provedených analýz je skutečnost, že sledované země se mezi sebou nejvíce liší genderovou segregací povolání. Rozdíly dosahují až 94 %, to znamená, že země s nejvyšší mírou segregace (Irsko) vykazuje dvojnásobně vyšší segregaci mužů a žen v zaměstnaneckých kategoriích než země s mírou nejnižší (Slovensko). Sledované země navzájem méně variují v horizontální genderové segregaci vzdělávacího systému (rozdíl 68 %). Největší paritu mezi muži a ženami jsme odhalili v oblasti výše dosaženého vzdělání. Rozdíly mezi zeměmi v míře segregace podle nejvýše dosaženého stupně vzdělání přesto dosahují 44 %.

Z našich analýz vyplynulo, že genderová segregace povolání tak, jak jsme ji v tomto výzkumu definovali, je nejvyšší v Irsku, Nizozemí, Norsku, na Ukrajině a v dalších skandinávských zemích. Česká republika je sedmou zemí z osmnácti s nejnižším poměrovým indexem zaměstnanecké segregace. Menší míru segregace najdeme pouze v Belgii, Estonsku, Portugalsku, Řecku, na Slovensku a ve Slovinsku. Česká republika se od evropského průměru odlišuje větším zastoupením žen v kategorii drobných vlastnic a umělekyn bez zaměstnanců a výrazně vyšším podílem mužů mezi farmáři, maloročníky a OSVČ v primárním sektoru. Ženy jsou dále oproti evropskému průměru častěji zastoupeny jako rutinní nemanuální zaměstnankyně, polokvalifikované a nekvalifikované pracovnice mimo primární sektor; muži jsou naopak častěji zastoupeni ve třídách odborníků, manažerů, vysoce postavených a mistrů a předáků.

Srovnáme-li jednotlivé evropské země podle genderové segregace ve vztahu k oboru vzdělání, vidíme, že nejvíce je vzdělávací systém genderově rozdělen ve Finsku, Švédsku, na Slovensku, v Belgii, na Ukrajině a v Irsku, tedy v zemích, které většinou vykazují výraznou genderovou segregaci i trhu práce. Naopak relativně nejnižší mírou izolace mezi muži a ženami v jednotlivých oborech studia se vyznačují vzdělávací systémy v Estonsku, Německu, Rakousku, České republice, Portugalsku, ve Švýcarsku a v Řecku. Česká republika se podle horizontální vzdělanostní struktury nachází na čtvrté příčce z osmnácti. Odchytky od evropského průměru najdeme v České republice v nadreprezentaci mužů v technických a inženýrských oborech a žen v medicínských a zdravotnických službách a v pečovatelských službách. České ženy se v průměru méně často vzdělávají v oborech, jako jsou doprava a telekomunikace, čeští muži v oblasti práva a právních služeb.

Doplňme-li informace údaji o vertikální segregaci, můžeme vypořadovat, že Česká republika si vede poměrně dobře i v této oblasti. Nachází se na páté pozici. Menší rozdíly ve výši dosaženého vzdělání mezi muži a ženami existují

pouze v Dánsku, Finsku, Belgii a v Estonsku. Znamená to tedy, že ve skandinávských zemích jsou rozdíly mezi muži a ženami sice relativně malé, pokud jde o výši vzdělání, ale podíváme-li se na proporční zastoupení mužů a žen v jednotlivých oborech studia, vidíme, že ženy dávají ve velké míře přednost pouze několika specifickým oborům. Největší rozdíly ve výši dosaženého vzdělání vykazuje Německo, horizontální segregace vzdělávání však není v této zemi příliš vysoká. V České republice se jako nejvíce genderově nevyrovnaná jeví kategorie vyučen/a, kde jsou nadreprezentováni muži.

Z prezentovaných dat lze vyvodit, že míra genderové segregace povolání je zřejmě silněji vázána na horizontální segregaci než na vertikální segregaci vzdělávání. Grafy v naší studii ukazují, že rozdíly mezi zeměmi v míře vertikální segregace vzdělávání jsou tak malé, že je složité identifikovat jakoukoli souvislost mezi vertikální vzdělanostní segregací a segregací na trhu práce. V případě horizontální segregace vzdělávání je tomu jinak. U většiny zkoumaných zemí, výjimky tvoří pouze Estonsko, Finsko a Belgie, vidíme, že čím vyšší je míra disparity mezi muži a ženami v různých kategoriích povolání, tím vyšší je i genderová disparita v různých oborech vzdělání. Mezi země s relativně nízkou úrovní genderové segregace povolání a ve vzdělání tak patří Česká republika, Rakousko a Německo. Naopak nejvyšší míru segregace najdeme ve Švédsku, Irsku a Holandsku. Můžeme tedy potvrdit náš předpoklad, že v zemích s výraznou horizontální segregací mužů a žen v typicky mužských a typicky ženských studijních oborech je také vyšší míra genderové segregace povolání.

Výsledky této analýzy staví Českou republiku mezi státy s průměrně nižší genderovou segregací jak podle povolání, tak podle stupně a oboru vzdělání. Jedním z možných a pro nás nejplauzibilnějších vysvětlení toho, proč se nacházíme mezi zeměmi s nižší mírou genderové segregace v zaměstnání, je struktura ekonomiky a trhu práce v dané zemi. Charles (1992) uvádí, že země s rovinutým servisním (terciálním) sektorem, který zaměstnává velkou část pracovní síly, vykazují vyšší míru genderové segregace v zaměstnání. Je to dáno tím, že v těchto ekonomikách bylo mnoho tradičně ženských aktivit přesunuto z neformální sféry do sféry formálního trhu a povolání takto vzniklá byla do velké míry obsazena ženami. Servisní sféra je proto do velké míry doménou žen.

Data ILO (2003) ukazují, že v České republice (podobně jako ve většině ostatních post-socialistických zemí, Portugalsku, Řecku, Itálii, Rakousku a v Německu) pracuje v terciální sféře relativně menší procento pracovní síly než v ostatních zemích západní Evropy. A právě v těchto zemích je, podle dat z našeho výzkumu, míra genderové segregace na trhu práce nižší než v ostatních zemích. Pro Českou republiku je také poměrně typická relativně vysoká zaměstnanost žen v průmyslové, výrobní sféře.

Genderová segregace na trhu práce rovněž souvisí s mírou zapojení žen na trhu práce na částečný úvazek. Bettio (2002) uvádí, že čím více žen v dané zemi pracuje na částeč-

ný úvazek, tím větší míru horizontální segregace daná země vykazuje. Tato skutečnost může být vysvětlena tím, že práce na částečný úvazek je nejrozšířenější ve veřejném sektoru, proto je tak atraktivní pro ženy, které chtějí kombinovat rodinný a pracovní život. Dalším vysvětlením může být skutečnost, že zaměstnavatelé mají tendenci vybírat na pozice, které vyžadují zapojení na celý úvazek, osoby mužského pohlaví, u nichž je snížení úvazku z rodinných důvodů méně pravděpodobné.

Vzhledem k tomu, že práce na částečný úvazek není v České republice velmi rozšířená (podle dat ILO z roku 2003 patří Česká republika dokonce k zemím s nejnižším výskytem práce na snížený úvazek), výše popsané segregační procesy nejsou (v porovnání s jinými zeměmi, kde využívání práce na částečný úvazek je několikanásobně vyšší) příliš významné.

Při detailnějším pohledu na míry segregace běžné v Evropě a u nás se přesto ukazuje, že stereotypní obsazování určitých sektorů trhu práce nebo oborů vzdělání ženami či muži se nás stále týká. Závěr Bradley (2000), Bettio (2002) a Coré (1999), že jakkoliv se změnila vertikální struktura vzdělanosti žen a mužů, horizontální segregace podle povolání zůstává, si tak stále udržuje svou platnost a nabízí i pro český kontext řadu podnětů k dalšímu, sofistikovaněmu zkoumání komplexních souvislostí mezi horizontální strukturou vzdělávacího systému a oborově segregovaným trhem práce.

Literatura

- Bettio, F. 2002. „The Pros and Cons of Occupational Gender Segregation in Europe.“ *Canadian Public Policy – Analyse de Politiques*. Vol. XXVIII. Supplement/numero special No. 1: 65–84.
- Bradley, K. 2000. „The Incorporation of Women into Higher Education: Paradoxical Outcome?“ *Sociology of Education*, Vol. 73, No. 1: 1–18.
- Coré, F. 1999. *The Continuing Saga of Labour Market Segregation*. OECD OBSERVER. Dostupné na: <http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php?aid=88>.
- Education Levels Rising in OECD Countries but Low Attainment Still Hampers Some*. Dostupné na: http://www.oecd.org/document/31/0,2340,en_2649_37455_33710751_1_1_1_37455,00.html.
- Esping-Andersen, G. 2002. *Why Do We Need A New Welfare State?* Oxford: Oxford University Press.
- Grusky, D. B., Charles, M. 1998. „The Past, Present, and Future of Sex Segregation Methodology.“ *Demography*, Vol. 35, No. 4: 497–504.
- Hakim, C. 1992. „Explaining Trends in Occupational Segregation: The Measurement, Causes, and Consequences of the Sexual Division of Labour.“ *European Sociological Review*, Vol. 8, No. 2: 127–152.
- Hakim, C. 2002. „Lifestyle preferences as determinants of women's differentiated labour market careers.“ *Work and Occupations*, Vol. 29, No. 4: 428–459.
- Harding, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. New York: Cornell University Press.
- Chang, M. L. 2000. „The Evolution of Sex Segregation Regimes.“ *American Journal of Sociology*, Vol. 105, No. 6: 1658–1701.
- Charles, M. 1992. „Cross National Variation in Occupational Sex Segregation.“ *American Sociological Review*, Vol. 57, No. 4: 483–502.
- Charles, M. 2002. „Equal but Separate? A cross-national study of sex segregation in higher education.“ *American Sociological Review*, Vol. 67, No. 4: 573–599.
- Charles, M., Grusky, D. B. 1995. „Models for Describing the Underlying Structure of Sex Segregation.“ *American Journal of Sociology*, Vol. 100, No. 4: 931–971.
- Chiplin, B., Sloane, P. J. 1976. „Personal Characteristics and Sex Differentials in Professional Employment.“ *The Economic Journal*, Vol. 86, No. 344: 729–745.
- Key Indicators of the Labour Market (KILM) Third edition*. 2003 Geneva: ILO.
- International Standard Classification of Education ISCED 1997*. Dostupné na: [online] http://www.uis.unesco.org/TEMPLATE/pdf/iscd/ISCED_A.pdf
- Reskin, B. 1993. „Sex Segregation in the Workplace.“ *Annual Review of Sociology*, Vol. 19: 241–270.
- Sirovátka, T. (ed.). 2004. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: MU a Nakladatelství Georgetown.
- Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošíjné představě o ontické povaze gender a pohlaví.“ *Sociální studia*, č. 7: 15–27.
- Šmausová, G. 2004. „Normativní heterosexuality bez nátlaku k prokreaci.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 5, č. 2–3: 1–4.
- Valentová, M., Šmídová, I., Katrňák T. 2007. „Gender Segregation in the Labour Market Placed in the Context of Educational Segregation: Cross-National Comparison.“ *Sociológia – Slovak Sociological Review*, Vol. 39, No. 3: 214–244.
- West, C. a Zimmerman D. H. 1991. „Doing gender.“ Pp. 125–147 in Lorber, J., Farrell, S. A. (eds.). *The social construction of gender*. London: Sage Publications.

Poznámky

- 1 Tato studie vznikla s podporou Grantové agentury České republiky v rámci výzkumného záměru „Volba vzdělání a anticipace šancí na pracovním trhu z genderové perspektivy“ (GA403/06/0067).
- 2 Kontakt na autory: Mgr. Marie Valentová, PhD.: Marie.Valentova@ceps.lu, PhDr. Iva Šmídová, PhD.: krizala@fss.muni.cz, PhDr. Tomáš Katrňák, PhD.: katrnak@fss.muni.cz.
- 3 Tu podle Harding (1986) tvoří vedle sféry produkce jednak linie individuálních genderových identit, jednak genderové univerzum uplatňující se v symbolické rovině.
- 4 Ontické pojetí genderu odkazuje k homogenním, neměnným genderovým identitám. „Jednou vychován/a jako muž či žena, všude (situace) a vždy (čas) jednající jako muž či žena. Toto pojetí genderu je v podstatě stejně deterministické jako předchozí biologické.“ (Šmausová 2004: 1).

5 Zdroj: http://www.oecd.org/document/31/0,2340,en_2649_37455_33710751_1_1_1_37455,00.html

6 Toto zdánlivě iracionální jednání žen je však výsledkem složitěho komplexu mechanismů a procesů reprodukce struktur genderovaného společenského řádu, jež se vymyká zjednodušujícím interpretacím. Míra „feminizace“ profese (nebo její absence) se odvozuje mimo jiné od ochoty mužů angažovat se v ní, zůstaneme-li v interpretaci jen v rovině individuálního jednání aktérů.

7 Připravujeme také další studii z českého kontextu zaměřenou na vzdělanostní aspirace a volbu školy při přechodu ze základní na střední stupeň vzdělávacího systému.

8 ISCED 1997 (International Standard Classification of Education) obsahuje tyto vzdělanostní stupně: 0) neukončené základní; 1) základní; 2) vyučen/a; 3) s maturitou; 4) vyšší odborná škola; 5) bakalářské VŠ vzdělání; 6) úplné VŠ vzdělání (překl. aut.; více srov. International Standard Classification of Education ISCED 1997).

9 Otázka týkající se oboru studia v původním znění, tak jak ji prezentuje mezinárodní dotazník ESS. Otázka F6a je formulována následovně: „V jakém z následujících oborů máte nejvyšší kvalifikaci?“ (překl. aut.) Vzhledem k tomu, že mnoho výzkumníků kritizuje tuto otázku pro malou varianci odpovědí u respondentů s nižším dosaženým vzděláním, zkontrolovali jsme pomocí deskriptivních technik, nejsou-li odpovědi respondentů koncentrovány pouze ve dvou nebo třech kategoriích. Naše analýzy neprokázaly, že by tato variance byla nějak výrazně omezená.

10 Konkrétně se jedná o data z druhé vlny ESS (2004), soubor *Integrated File – Edition 2.0*. V této vlně byl výzkum realizován ve 26 zemích v letech 2004 až 2005. Z hlediska srovnatelnosti a dostatečného zastoupení respondentů v jednotlivých sociálních třídách jsme byli nuceni z analýzy šest zemí vyřadit. Kódy zemí v datovém souboru jsou následující: AT – Rakousko; BE – Belgie; CZ – Česká republika; DE – Německo; DK – Dánsko; ES – Španělsko; FI – Finsko;

GR – Řecko; IE – Irsko; NL – Nizozemí; NO – Norsko; PL – Polsko; PT – Portugalsko; SE – Švédsko; SI – Slovinsko; SK – Slovensko; UA – Ukrajina. Při analýze jsme použili kombinaci designové (dweight) a pravděpodobnostní (pweight) váhy.

11 V textu volíme genderově korektní překlady anglických termínů, tzn. ženský i mužský rod pro uvedené pohlavní kategorie.

12 Testovali jsme také hypotézu větší míry segregace trhu práce a vzdělávacích systémů v těchto zemích. Ta se nepotvrdila. Detailní informace k této části analýzy viz Valentová, Šmídová, Katrňák (2007).

Mgr. Marie Valentová, PhD., socioložka, působí jako odborná asistentka na International Master in Social Policy Analysis (IMPALLA) spoluprovozované Catholic University, Leuven, CEPS/Instead, Lucembursko, Tilburg University, Holandsko a Université Nancy 2, Francie. Její hlavní výzkumný zájem se soustředí na témata trhu práce, komparativní sociální politiky a genderové rovnosti (Marie.Valentova@ceps.lu).

PhDr. Iva Šmídová, Ph.D., socioložka, působí jako odborná asistentka na katedře sociologie FSS MU v Brně. V současné době působí jako vedoucí oboru genderových studií tamtéž. Mezi její výzkumná témata patří genderová struktura společnosti, genderové vztahy v soukromé sféře a kritická mužská studia. Je řešitelkou grantu, jehož výstupem je i tento text (krizala@fss.muni.cz).

PhDr. Tomáš Katrňák, PhD., sociolog, působí jako výzkumný pracovník Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti na FSS MU v Brně. Jeho výzkumné zájmy zahrnují sociální stratifikaci, třídní analýzu, sociální a vzdělanostní mobilitu, sofistikované metody analýzy dat (katrnak@fss.muni.cz).

VZTAH PRACOVNÍHO A SOUKROMÉHO ŽIVOTA V PERSPEKTIVĚ MEZINÁRODNÍHO SROVNÁNÍ¹ / MARTA VOHLÍDALOVÁ

Hlavním impulsem pro vznik tohoto článku byla zjištění pocházející z kvantitativního dotazníkového šetření realizovaného na konci roku 2005 v rámci výzkumného projektu *Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti*, které přineslo mnoho zajímavých faktů, často i překvapujících a neočekávaných.

Jak už sám název projektu napovídá, jeho hlavním tématem je vztah pracovního a soukromého/rodinného života v současné české společnosti. Hlavní výzkumné otázky to-

hoto projektu vycházely z předpokladu, že způsoby, jakými si sociální aktéři organizují svůj soukromý, partnerský a rodinný život, nutně souvisejí s vnějšími podmínkami a vlivy.

Velice důležitou součástí tohoto „vnějšího“ prostředí, v jehož rámci se konstituují naše soukromé životy, tvoří mimo jiné trh práce, který u nás od roku 1989 prošel výraznými změnami. Začaly se zde objevovat nové způsoby organizace pracovní doby, nové formy zaměstnanosti a pracující lidé začal ohrožovat do té doby neznámý fenomén nezaměstnanosti (podrobněji viz např. Večerník 1998a, b; 2001; Wal-